

CO SI DNES POČÍT S NARATIVNÍMI KRITIKAMI DĚJEPISECTVÍ? HISTORICKO-VĚDNÍ KRITIKA NARATIVNÍCH TEORIÍ DĚJEPISU VERSUS POSTNARATIVISTICKÝ NON-REPREZENTACIONALISMUS

Jan Horský

What Should We do with Narrative Critiques of Historiography?
A Criticism of Narrativist Theories of Historiography Versus a Post-Narrativist
Non-Representationalism from the Perspective of Historical Science

It seems apparent that a narrativist critique of historiography should be replaced by a criticism of narrativism from the perspective of historical science. What remains to be seen is whether the current non-representationalism can well serve to this task. The non-representationalist perspective shifts emphasis away from the question to what extent a historiographic text can represent the past and towards questions after the origin and nature of historiographic text. Can the advocates of non-representationalism admit that 'the past' can be in principle represented by a text? The relation between a representation (the relation between a text and 'the past') is not a subject of their interest: either because such a representation is not possible or because we cannot say about it anything with any certainty, eventually because that while it may be possible, it is of secondary importance for a historiographic text. Answering these questions is especially difficult since some of the key terms, especially 'the past' and 'past reality', remain unclear. The idea of historiography as a 'science of the past' or 'writing about the past' can, however, be contrasted with other approaches. According to some of these other notions, historical sciences investigate certain (selected) current entities. They are trying to understand them as traces by placing them in mutual configurations using a dynamic diachronic interpretation. It remains to be seen, however, whether the rationality of historiographic thesis can be determined without establishing its relation to some 'materiality'. Differences in conclusions arrived at by a narrative critique of historiography and by the theory of historical science could be the result of the fact that historiography

always includes at least two perspectives: the perspective of literary synthesis and a perspective of a scientific synthesis.

Keywords: narrativism, non-representationalism, historiography

Jan Horský (*1963), associate professor at the Faculty of Humanities of the Charles University in Prague, honza.horsky@seznam.cz

Dnes se nacházíme v situaci, kdy se v sociokulturním poli stávají stále více a více účinnými (tj. reálně jednání a postoje některých lidí ovlivňujícími) narativy, které lze, mírně řečeno, nazvat jako falešné. Zároveň však ne jeden z těch, kteří by chtěli historiograficky takovéto narativy kritizovat pro jejich nepravdivost, by v noetických kritikách zastával radikálně konstruktivistické stanovisko, považující dějepisné narativy třebaš až za arbitrární. Tento rozpor nás tak znovu může přivést k otázkám míry produktivity (či vůbec oprávněnosti) narativních kritik dějepisectví. Chtěl bych se proto na stránkách tohoto časopisu ještě jednou vrátit k problematice narativistických kritik několika poznámkami a úvahami. Nejde mi přitom ani tak o to nabídnout nějaká jednoznačná řešení, která patrně ani nejsou možná, nýbrž spíše o podněcení diskuse.

Východiskem mi přitom budou některé názory a závěry z diskuse, která o současném stavu narativistických kritik vyšla v roce 2015 v *History and Theory* (forum *After Narrativism*), aniž bych si však činil na tomto místě nárok ji plně vyhodnotit.¹ Jednak bych chtěl navázat na mínění Miloše Havelky, který na nedávném zasedání redakční rady tohoto časopisu mluvil o potřebě změny perspektivy, jež by měla spočívat v nahrazení narativistické kritiky dějepisectví historicko-vědní kritikou narativismu.² V diskusích v *History and Theory* je mimo

- 1 Diskusi uvozuje text: ZOLTÁN BOLDIZSÁR SIMON, JOUNI-MATTI KUUKKANEN, *Introduction: Assessing Narrativism*, *History and Theory* 54/2015, s. 152–161. Celek této diskuse, stejně jako samostatné studie Paula Rotha a Jouni-Mattiho Kuukkanena zasluhuje podrobnou studii, jež však zde není mým záměrem.
- 2 O „historické vědě“ zde neuvažuji jako o identické s „dějepisectvím“. Historické vědy tvoří s dějepisectvím průnik, tzn. v rámci historických věd je určitá složka (především analyticko-teoretická), která leží již vně hranic dějepisectví, a naopak v dějepisectví je kromě jeho zajisté rozsáhlé historicko-vědní složky také složka „ne-vědecká“ (nikoli však bezvýznamná či bezcenná), například literárně-umělecká složka apod. Podrobněji argumentuji v JAN HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2009, s. 14–15, 31–37, 72–88, 143–150. Kritérii rozlišení, řečeno pomocí terminologie Paula

jiné propracovávána tzv. non-reprezentacionalistická koncepce kritiky dějepisevtví. Tyto koncepce jsou však, viděno z určitého hlediska, až protikladné snaze promyslet (a popřípadě i kritizovat) narativistické teorie dějepisevtví z perspektivy historických věd. Právě tomuto protikladu bych chtěl v následujícím textu věnovat pozornost. Zaměřím se zejména na kategorie, jako jsou „(pramenná) stopa“, „minulost“, „racionalita“, „metafora“, „koligace“, jež tak či onak vystupují do popředí, ptáme-li se na možnost kriticko-analytického posuzování narativů.

Možné pohledy na narativistické kritiky dějepisevtví

Na narativistické kritiky dějepisevtví je možné nahlížet z různých úhlů pohledu. Pracovně zde rozlišuji dva základní. Za prvé lze tyto kritiky v širší perspektivě považovat za součást kritiky ideologií, která se může odehrávat kupříkladu na půdě sociologie vědění či v rámci výzkumu historického vědomí nebo při tzv. paměťových studiích (zde může vystupovat i otázka arbitrárnosti narácí jako sebeidentifikačních nástrojů sociálních celků či skupin). Za druhé, v perspektivě zčásti užší a zčásti jiné, lze narativistické kritiky nahlížet jako součást epistemologické (noetické, metodologické) reflexe postupů dějepisevtví, resp. historických a dalších věd.

Byť se v následujícím textu chci přidržovat především oné druhé, epistemologické, perspektivy, nijak tím nepopírám, že i ta první je pro dějepisevtví či historickou vědu významná a že k ní oborová sebereflexe může významně přispět. Než se budu věnovat perspektivě druhé, učiním jen několik poznámek k té první.

V nynějších diskusích o falešných narativech a jejich politickém zneužívání bývá někdy osud občanské společnosti a demokracie spojován se „znalostí dějin“. „Znalost“ je však velmi široký a nevyjasněný pojem. Není totiž jednak zřejmé, zda se míní „znalost“ – Nietzscheho terminologií řečeno – „historie antikvárni“, „monumentální“ či „kritické“.³ Zároveň ti, kteří o této potřebě znalosti dějin mluví, často budí dojem, jakoby spoléhali na to, že v dějinách máme co do činění s reálnými příběhy. Takováto představa by však byla zcela v protikladu se strikt-

Ricoeura, může být na jedné straně analytický zájem historických věd o „entity druhého řádu“ a na straně „dějepisevtví“ úsilí podávat „celé dějiny“ „celků“, tzn. „entit prvního řádu“. Srov. PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění I. Zápletka a historické vyprávění*, Praha 2000, s. 248–319, zejména s. 286–287. K této dichotomii srov. ROMAN PAZDERSKÝ, *Naratio versus noesis? Několik poznámek k reflexi narativistických kritik dějepisevtví*, in: Narace a (živá) realita, (edd.) Jan Horský, Juraj Šuch, Praha 2012, s. 63–75.

3 FRIEDRICH NIETZSCHE, *Nečasové úvahy I*, Praha 1992, s. 94–105.

ně nominalisticky založenými narativistickými kritikami dějepiscectví kupříkladu Ankersmitova ražení. „Historické narativní interpretace“, tj. příběhy podávané historikem, nemají – alespoň v Ankersmitově teorii dějepiscectví – svůj ontický protějšek. Je tak přinejmenším vhodné rozlišit „znalost dějin“ od interpretativních „výkladů dějin“. Demokracii (podobně jako jiné politické systémy) by pak patrně šlo (hypoteticky, v základních obrysech) spojovat právě se specifickými „výklady dějin“.

Při takovémto rozlišení by šlo ryze pracovně říci, že existuje něco jako „znalost“ či „znalostní pole“ historie, které může mít povahu jakéhosi historického povědomí či jakési obdoby pasivní znalosti cizích jazyků. Toto znalostní pole může plnit vůči „výkladům dějin“ stejnou roli, jakou Koselleck připisuje pramenům vůči „teoriím možné historie“: v ní nám sice prameny o minulosti nic pozitivně nesdělují, mají však „právo veta“ vůči našim interpretačním nápadům („teoriím možné historie“).⁴ Pokud bychom předpokládali takovéto potencionální „veto“ onoho „znalostního pole“ historie, mohli bychom se ptát, zda, či do jaké míry to, že jsou dnes v sociokulturním prostoru tak úspěšné „falešné narativy“ (a to nejen narativy dějinné, ale třeba i ty, týkající se ekologie či lidského zdraví apod.), je dáno právě stavem onoho „znalostního pole“? Nebo je to dáno, obecně řečeno, emocionálním rozpoložením společnosti, či konečně třeba, s velmi rychle se inovujícími informačními technologiemi související, proměnou komunikace a vyhledáváním informací? Platila-li by prvá možnost (nedostatečná způsobilost „znalostního pole“ historie vetovat nepravdy), pak je na místě falešným narativům čelit obsahovou i teoretickou sebereflexí historické vědy, popřípadě didaktickou analýzou postavení dějepisu v nynějším modelu vzdělávání. Platila-li by však ona druhá či třetí možnost (patrně je třeba připustit, že postoj, které jedinci či sociální skupiny zaujímají, velmi často nekorespondují s úhrnem či systémem jejich znalostí), leží jádro analýzy úspěchu falešných narativů spíše v oblasti, kterou by se mohla zabývat kupříkladu sociologie vědění (Miloš Havelka například ukazuje, jak dějepisecká „symbolická centra“ vyhovují ve společnosti běžně přítomné tendenci simplifikovat komplexitu) či sociální psychologie.⁵ Historické vědy by zajisté mohly přispět i k rozborům činěným na půdě sociologie vědění či sociální psychologie. Věc však, zejména máme-li za to, že se bez příběhů neobej-

4 REINHART KOSELLECK, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 2000, s. 206.

5 MILOŠ HAVELKA, *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*, Praha 2001, s. 13–18; TYŽ (ed.), *Spor o smysl českých dějin 2, 1938–1989. Posuny a akcenty české otázky*, Praha 2006, zejména s. 10–11.

deme (na tom bych sám netrval), není tak jednoduchá, jak by se mohlo na první pohled zdát.

Zdálo by se, že falešným narativům lze prostě čelit kriticko-analytickou prací. Otázkou ale je, nakolik může být kriticko-analytická dekonstrukce (falešných) narativů účinná mimo prostředí historické vědy? Širší čtenářské publikum bylo nejen médií, ale i některými historiky v posledních desetiletích „vychováno“ v duchu jakési (americké filmové a seriálové) „story-mánie“. Pokud je úspěšnost falešných narativů vázána na sociální emoce, pak se v širším sociokulturním poli jen stěží prosadí dekonstrukce, která nebude příběhem a která ani mnohdy, vzhledem k povaze pojednávaných problémů, nemůže být spojitým příběhem. Právě tak by bylo příliš jednoduché tvrdit, že falešným narativům budeme čelit tím, že vůči nim zformulujeme jiné, jim konkurující „pravdivé“ (tj. kritické analýze vyhovující) narativy. Problémem totiž je, že, striktně viděno, nijaká narativní interpretace, nijaký narativ, nijaký příběh nemůže jako celek, tj. ve své spojitosti a v nasměrování dějového spádu či směru popisované změny, obstát vůči kriticko-analytické perspektivě historické vědy. Bude-li to totiž příběh, bude v něm nutně obsaženo vždy něco, co nelze ani pramenně plně doložit, ani teoreticky bezzbytku propojit. Bude tak vždy obsahovat něco, co je propojitelné, konfigurovatelné právě jen narativně (literárně, zápletkou, metaforicky). Kritická analýza nemůže striktně rozhodnout mezi dvěma ostře odlišitelnými možnostmi: „pravdivý“, nebo fiktivní („falešný“, „lživý“) příběh (narativ), nýbrž může jen vést k umístování příslušného narativu na škálu napjatou mezi „pravdivostí“ (adekvátnosti) a „falešností“ (fiktivnosti). Situovat jednotlivé narativy na tuto škálu však znamená posuzovat, nakolik jsou adekvátní vůči pramenným stopám, na něž odkazují, ale zároveň i posuzovat, nakolik je výběr těchto pramenných stop adekvátní vůči souhrnu všech v potaz potenciálně připadajících stop (pramenných zpráv). To lze sice z velké části rozhodovat na půdě kritické historicko-vědní analýzy, ale ne pouze na ní. Do hry vstupují například naše kulturní hodnotová kritéria významnosti pramenných zpráv či prostě jen dějepisická implicitní intuice, určující, co je významná a co podružná zpráva.

Tím se dostáváme zpět k epistemologické perspektivě, v níž budeme nadále narativistické kritiky dějepisectví posuzovat.

Vztah dějepisného textu k minulosti versus vztah badatele k objektu bádání?

Non-reprezentacionalistické stanovisko se vyznačuje mimo jiné tím, že přenáší důraz z otázky, nakolik může dějepisný text reprezentovat minulost, na otázku

důvodů vzniku a povahy dějepisného textu. To znamená, že samotný vztah reprezentace (dějepisný text – minulost) ustupuje do pozadí.⁶ Takovému přeměrování hlavního zájmu analýzy je zajisté legitimní a může být i namnoze produktivní. Jde však o to, zda se tato reorientace nemíjí s potřebami historicko-vědní kritiky narativistické teorie dějepisectví? Oproti řešení vztahu historiografický text – minulost (minulá skutečnost) má v historicko-vědní kritice narativismu smysl klást důraz na řešení otázky: badatelův postup – předmět bádání. Otázkou pak je, nakolik se noetická analýza vztahu badatele k objektu bádání překrývá s non-reprezentacionalistickým dotazováním po důvodech podoby dějepisného textu? V této souvislosti dále je ve vztahu ke Kuukkanenovu a Zeleňákovu výkladu podstatnou otázkou, zda by zastánci non-reprezentacionalismu mohli připustit, že reprezentace „minulosti“ textem je v principu možná? Uvažovat lze přinejmenším trojí možnost. Vztah reprezentace (textu k „minulosti“) je nezájímavá buď proto, že není možný, nebo proto, že o něm nejsme s to bezpečně nic říct, či z toho důvodu, byť je i možný, že je pro dějepisný text podružný (neurčuje v zásadě povahu dějepisného textu).

Rozhodnout o těchto možnostech není tak snadné, jak by se mohlo zdát. Problém tkví v terminologické rovině již v tom, že narativistické kritiky pracují s příliš obecnými kategoriemi, jako jsou „minulost“, „událost“, „historický jev (fenomén)“, „data“ apod., které, pokud nejsou přesněji specifikovány, mohou celou debatu spíše mást. K tomu přistupuje problém zásadnější: v historicko-vědním bádání přece nejde o „minulost“ jako takovou.

Dějepisectví není vědou o minulosti

Narativistické kritiky běžně počítají s tím, že dějepisectví činí předmětem svého bádání „minulost“ (*Past; Vergangenheit*) či „minulou skutečnost“ (*Past Reality; vergangene Wirklichkeit*), vztahuje se k ní, resp. ji chce reprezentovat, podle některých (re)konstruovat její obraz apod. Avšak nelze jen tak bez dalšího říci, že historie (dějepisectví) je „vědou o minulosti“ či „úsilím minulost reprezentovat, zobrazovat“. Je totiž třeba rozlišovat artikulované či implicitní chtění (alespoň části) dějepisectví vztahovat se k minulosti jako takové na jed-

6 EUGEN ZELENÁK, *Two Versions of a Constructivist View of Historical Work, History and Theory* 54/2015, s. 209–225; JOUNI-MATTI KUUKKANEN, *Why We Need to Move From Truth-Functionality to Performativity in Historiography*, *History and Theory* 54/2015, s. 226–248.

né straně od noetického rozpoznání (ne)možnosti takové „vědy o minulosti“ na straně druhé.⁸

Dějepisectví, pravda, bývá i dnes mnohými autory vymezováno vztahem k minulosti. „V tomto smyslu“, říká Thomas Welskopp, „nepředpokládají dějiny ani dnes nijakou uchopitelnou, ‚reálnou‘ minulost, ale pouze nějakou představitelnou někdejší přítomnost, jež se nám zdá být plausibilní, neboť my sami se v jisté přítomnosti pohybujeme.“ To je blízké představě historie jako zpřítomňování minulosti. Jörn Rüsen v tomto duchu chápe historickou metodu jako sumu pravidel, jejichž pomocí zpřítomňujeme minulost (*Vergangenheit*) jakožto dějiny (*Geschichte*). „Dějiny“ se zde při tom myslí obraz, (re)konstrukce či reprezentace (podle toho, z hlediska jaké noetické koncepce vše nazíráme) minulosti, resp. minulé skutečnosti. V tom je ale implicitně obsažena holistická ambice vztahovat se k celku minulosti či „někdejší přítomnosti“ v jeho co největší obsahové plnosti (nejde tudíž o vztah k „objektu“ v dějinném čase, nýbrž o vztah k samotnému obsahu dějinného času). Zároveň to ale také předpokládá schopnost rozlišit mezi přítomností a minulostí.⁹

Souběžně s úvahami, které dějepisectví vymezují vztahem k minulosti, se objevují i jiná pojetí. Kupříkladu již Marc Bloch kritizuje pojetí historie jako „vědy o minulosti“. Místo něj nabízí její koncept jako „vědy o lidech v čase“.¹⁰ V návaznosti na Blocha lze uvést různé důvody, proč není vhodné vymezovat historické vědy, resp. dějepisectví, vztahem k minulosti.

Za prvé, představa, že předmětem bádání historiků je „minulost“, souvisí s holistickými ambicemi (části) dějepisectví, tj. s ambicemi vztahovat se k minulé skutečnosti v její celistvosti, všeobsažnosti. V holistickém přístupu, jenž podle Chrise Lorenze v dějepisectví soupeří s přístupem analytickým, resp. analyticko-komparativním, se „objekt“ bádání (případně i komparace) překrývá s představou zcela specifické (singulární) „souvztažnosti“, která „nemůže být beztréstně rozčleněna na separátní prvky“, neboť by se tím vyrušilo to, co je považováno za badatelsky nejccennější, totiž svéráz kontextualit jednotlivých jevů. Holistická ambice však

7 Čím více je tato ambice přítomna, tím případnější jsou narativistické kritiky dějepisectví. Srov. P. RICOEUR, *Čas a vyprávění I*, s. 248–319.

8 JAN HORSKÝ, *Teorie a narace. K noetice historické vědy a teorii kulturního vývoje*, Praha 2015, s. 79–81.

9 THOMAS WELSKOPP, *Historische Erkenntnis*, in: *Geschichte. Studien – Wissenschaft – Beruf*, (edd.) Gunilla Budde, Dagmar Freist, Hilke Günther-Arndt, Berlin 2008, s. 122–137, zde s. 133; JÖRN RÜSEN, *Historische Methode*, in: *Historische Methode*, (edd.) Christian Meier, Jörn Rüsen, München 1988, s. 62–80, zejména s. 62.

10 MARC BLOCH, *Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo*, Praha 2011, 46, 60.

není na půdě vědy jakkoli naplnitelná. Lorenzem zvažovaný neredukovatelný případ, jenž zahrnuje neomezenou (chaotickou) množinu jevů, nelze studovat jinak než tak, že pro jeho „čtení“ či pro interpretativní porozumění jemu na něj aplikujeme určité obecnější výkladové modely. Zcela jedinečná dějinná situace typu bělohorské bitvy, má-li být pojednána jako plně singulární „událost“ (popřípadě porovnána s obdobnými „událostmi“), musí být, třeba jen implicitně a nereflektovaně, rozčleněna na jednotlivé komponenty, identifikovatelné pomocí badatelských pojmů, vřazena do badatelovy širší koncepce dějinného směřování a vztažena k badatelem sdíleným kulturním hodnotám. Tyto pojmy či modely však již právě proto, že jsou alespoň minimální měrou abstraktní, jsou zároveň nutně i nástroji selekce a zdroji určité, v principu nevyhnutelné míry ahistoričnosti či jisté míry synchronicity analýzy. Vědní poznání či rozumění nemůže být jiné než selektivní, a tudíž vždy i do určité míry abstraktní. Pak je ale vhodnější tuto selekci provádět reflektovaně, tzn. rezignovat na to, co Lorenz označuje jako „Fall-Ansatz“, a uplatňovat Lorenzem nabízenou alternativu, tj. „Variabeln-Ansatz“.¹¹

Za druhé, sociokulturní skutečnost („minulá“ i „přítomná“) není homogenním útvarem, nýbrž je „heterogenním kontinuem“ (termín Heinricha Rickerta), chaosem velmi různorodých jevů, analyticky rozrůznitelným na rozmanité vrstvy, části či segmenty, popřípadě jakési „hladiny“ této sociokulturní skutečnosti.¹² Jednotlivá historicko-vědní bádání či alespoň jednotlivé badatelské kroky se vztahují vždy právě k určité vrstvě, části či segmentu této (minulé či přítomné) skutečnosti, nikoli k této skutečnosti jako nerozrůzněnému celku. Tyto jednotlivé vrstvy, části a segmenty mohou mít svoji specifickou temporalitu jak co do doby svého trvání,¹³ tak co do svébytného modu své časovosti. Naše tvrzení týkající se různých vrstev (částí, segmentů) zkoumané skutečnosti se liší způsobem a mírou evidence, které mohou dosáhnout. Tvrzení, která se vztahují jen ke konfiguraci pramenných stop v jejich bezprostřední empirické (artefakty) a diskurzivní (texty) danosti, budou mít evidenci jiné povahy než tvrzení, která se týkají sociálních praktik (například demografické chování, rituální praktiky) či mentálních reprezentací (například záměrná kontrola plodnosti, představy o moci svátosti), které jsou za těmito stopami

11 CHRIS LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit. Eine Einführung in der Geschichtstheorie*, Köln-Weimar-Wien 1997, s. 238–239; R. KOSELLECK, *Vergangene Zukunft*, s. 144; M. HAVELKA, *Dějiny a smysl*, s. 9–19.

12 Lze to říci v návaznosti na Weberovu noetiku a sociologii. Srov. MILOŠ HAVELKA, *Max Weber a počátky sociologie náboženství*, in: Max Weber, *Sociologie náboženství*, Praha 1998, s. 13–115, pojem „heterogenní kontinuum“ s. 69.

13 ZDENĚK VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, Praha 2006, s. 117–129, 134–135.

jako za svými indikátory. Také proto je z noetického či epistemologického hlediska značně povrchní chtít posuzovat vztah dějepiscevtví k „minulosti“ jako takové. Tím není řečeno, že to není naratologicky oprávněné. Právě tak je nepřesné, chceme-li uvažovat o historiografickém důkazu (evidenci) jako takovém, byť se to často děje.¹⁴ Zároveň však musíme uznat, že to, co zde označuji jako rozličnou míru či odlišnou povahu evidence, by se částečně překrývalo s tím, co Ankersmit pojednává jako rozdíl mezi jednotlivými „tvrzeními“ na jedné a „historickou narativní interpretací“ na druhé straně.¹⁵ Rozdíl zde spočívá v tom, že zvažujeme odlišnost evidence tvrzení, vztahujících se vždy k jednotlivým částem (vrstvám, segmentům) skutečnosti, a odlišnost výroků o částech a výroků o celku.

Za třetí lze přinejmenším odlišit dvojí způsob bytí toho, co v širším slova smyslu označujeme jako „minulost“, popřípadě jako „minulou skutečnost“. Můžeme v návaznosti na Heideggera, tak jak to činí Paul Ricoeur, odlišovat „minulé“ (Heideggerův termín: *vergangen*), jež se týká „výskytů“ (*Vorhandensein*), od „byvšího“ (Heideggerův termín: *dagewesen*), což je vlastnost „pobytu“ (*Dasein*). Prvé, již neheideggerovsky řečeno, se může vyskytovat v čase (je umístitelné na časovou osu, například datace artefaktu, chronologický sled demografických jevů apod.). Druhé je v pravém, a to i heideggerovském slova smyslu „dějinné“.¹⁶ Heidegger uvedeným odlišením navázal (ale zároveň je i přehodnotil) na Diltheyovo odlišení dvou druhů „objektů“. Historické poznání se vztahuje k „vnitřní zkušenosti“ (*innere Erfahrung*), „vnitřní skutečnosti“ (*innere Tatsache*) a na její „skutečné obsahy“ (*wahre Sachverhalte*), tzn. na pocity, akty myšlení a akty vůle. Z této specifčnosti uvedených objektů pak Dilthey vyvodil i odlišení svěbytné metody duchovních věd, rozdílné od věd přírodních.¹⁷ Pokud bychom tvrdili, že

- 14 MARK DAY, GREGORY RADICK, *Historiographick Evidence and Confirmation*, in: A Companion to the Philosophy of History and Historiography, (ed.) Aviezer Tucker, Oxford-Chichester 2009, s. 87–97. Evidence „aktuálního rozumění“ (Weberův termín *aktuelles Verstehen*) výroku, že $2 \times 2 = 4$, je jiná než evidence „porozumění výkladem“ (Weberův termín *erklärendes Verstehen*) tomu, proč někdo v určité situaci říká, že $2 \times 2 = 4$. Právě tak je odlišná evidence, s níž můžeme porozumět povaze určité zbožnosti, od evidence, s níž můžeme porozumět způsobu zhodnocení této zbožnosti v rámci určité soustavy sociálních jednání (Weberův termín: *Bewährung des Glaubens im Handeln*). – MAX WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*, Tübingen 1972, s. 1–4; HANS-PETER MÜLLER, STEFFEN SIGMUND (edd.), *Max Weber Handbuch. Leben-Werk-Wirkung*, Stuttgart-Weimar 2014, s. 119.
- 15 FRANK R. ANKERSMIT, *Six Theses of Narrativist Philosophy of History*, in: Týž, *History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor*, Berkeley 1994, s. 33–43.
- 16 PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění III. Vyprávěný čas*, Praha 2007, s. 133–134, 174.
- 17 JOSEF MERAN, *Historische Methode oder Methoden in der Historie? Eine Frage im Lichte der Methodologiegeschichte*, in: *Historische Methode*, s. 114–129, zejména s. 123.

historie je vědou o minulosti, museli bychom přinejmenším upřesnit, o jakém jejím modu.

Za čtvrté, viděno ještě z jiného úhlu pohledu lze říci, že prioritní je rozdíl mezi tím, co jsme sami zakusili, a tím, co máme (pramenně) prostředkováno, ať je to již minulé nebo současné. Rozdíl mezi přítomností a minulostí je druhotný. V tomto smyslu kupříkladu Paul Veyne uvádí jako jednu z podmínek toho, „aby se historie stala úplnou“, také to, že se musí osvobodit „od protikladu současného a historického“. Odkazuje při tom na Maxe Webera. Ten mimo jiné jako primární řeší otázku povahy a adekvátnosti ideálně typické rozumivé konstrukce „subjektivně míněnému smyslu“ sociálního jednání, zda jde o jednání současné či minulé, je při tom až druhotné.¹⁸

Za páté, argumentovat lze také tím, že historiografie pracuje se „stopami“, jak zdůrazňuje například Carlo Ginzburg v úvaze o „paradigmatu indicií“. „Stopa“, jak píše Paul Ricoeur, „naznačuje *zde*, tedy v prostoru, a *nyiní*, tedy v přítomnosti, to, že v minulosti tudy prošly živé bytosti: řídí lov, hledání, pátrání, zkoumání“. „Lidé odcházejí, díla zůstávají,“ říká dále Ricoeur a dodává: „Avšak zůstávají jakožto *věci* mezi věcmi. Právě tento věčný charakter (...) zavádí vztah příčiny k účinku mezi věcí poznamenávající a věcí nějak poznamenanou. Stopa tedy slučuje vztah *významnosti*, jenž je lépe poznat v představě toho, že něco prošlo, a vztah *kauzality*, zahrnutý ve věcnosti známky. *Stopa je účinek-znak*.“¹⁹ Byť nemusíme ve všem sdílet Ricoeurovo stanovisko, přece z tohoto hlediska viděno by šlo říci, že historické vědy zkoumají (vybrané) přítomné entity, kterým se snaží porozumět jakožto stopám tím, že je navzájem konfiguruje pomocí dynamického diachronního výkladu. V tomto duchu by šlo paradoxně říci, že historická věda je vědou ryze přítomnostní potud, pokud pracuje s entitami, které jsou čistě empiricky (artefakty) či kvazi-empiricky (texty) dány právě zde a právě nyní s tím, že při jejich výkladu spoléhá jednak na časový rozměr skutečnosti, jednak na to, že skutečnost má i svoji vnitřní stránku (Diltheyova *innere Tatsache*), tzn. že jsou v ní jak prvky, jež jsou „minulé“, tak prvky, které jsou „byvší“ (v Heideggerově perspektivě).

Shrnuto, pokud považují představitelé non-reprezentacionalismu vztah *dějepisectví* k (celistvé, všeobsažné) minulosti za pro své analýzy nezajímavý z toho důvodu,²⁰ že je to (ve své implicitní či explicitní ambici) vztah k něčemu nevyzpytatelné-

18 PAUL VEYNE, *Jak se píšou dějiny*, Červený Kostelec 2010, 382; M. WEBER *Wirtschaft und Gesellschaft*, s. 1–4; H.-P. MÜLLER, S. SIGMUND (edd.), *Max Weber Handbuch*, s. 58–66.

19 CARLO GINZBURG, *Spruensisicherung. Die Wissenschaft auf der Suche nach sich selbst*, Berlin 2002, s. 17; P. RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, s. 172.

20 Podrobněji E. ZELENÁK, *Two Versions of a Constructivist View of Historical Work*, s. 218–225.

mu, neuchopitelnému, tékavému, potud by se mohli shodnout s historicko-vědní kritikou narativistické teorie dějepisectví. Pokud by však non-reprezentacionalisté měli vztah dějepisného textu k minulosti za nezajímavý proto, že by historiografi nepřiznávali vůbec nijakou poznávací způsobilost (a to jak ve vztahu k celku minulosti, tak i ve vztahu k jednotlivým selektovaným entitám, studovaným se zřetelem k diachronní proměnlivosti), pak by se s historicko-vědní kritikou mýjeli. Abychom mohli o těchto otázkách přesněji usuzovat, je vhodné věnovat pozornost kategoriím „racionality“, „metafory“ a syntetizující „koligace“.

Racionalita nebo metaforičnost; racionalita a reference

Jouni-Matti Kuukkanen oproti možnosti, že by teze o „minulosti“ byly pravdivé (*true*), klade to, že mohou být větší či menší měrou uplatnitelné (*appropriate*), vhodné (*itting*) nebo oprávněné (*warranted*). S tím v Kuukkanenově pojetí souvisí úsilí o racionalitu či racionální oprávněnost (*justification via rationality*) tezí o minulosti.²¹ Kuukkanen se tím dostává k otázce všeobecnosti racionality. Má za to, s odkazem na Nicholase Reschera, že principy racionality jsou obecné (*universal*), nicméně jejich aplikace je vždy ovlivněna okolnostmi dané situace.²² To Kuukkanena vede také s tím, že východiskem našich úvah je západní racionalita, k tomu, aby mluvil o racionalitě s malým „r“, nikoli s velkým „R“.²³ Tento odkaz k univerzální racionalitě s malým „r“ však nastoluje několik zásadnějších otázek.

Za prvé, to, že v Kuukkanenově pojetí lze „oprávněnost“ „historiografických tezí“ posuzovat podle jejich racionality, lze poměřit s Ankersmitovou tezí, že nejlepší narativní historická interpretace je ta, která je nejmetaforičtější.²⁴ Nabízí se tak otázka, zda u „historiografických tezí“ má být brána více v potaz míra jejich racionality, nebo míra jejich metaforičnosti. To nás zároveň odkazuje i k proble-

21 J.-M. KUUKKANEN, *Why We Need to Move From Truth-Functionality to Performativity in Historiography*, s. 226, 237–239. Kuukkanen zvažuje kupříkladu poměr mezi kategoriemi „warranted assertability“ (John Dewey) a „placing in the logical space of reasons“ (Wilfrid Sellars).

22 J.-M. KUUKKANEN, *Why We Need to Move From Truth-Functionality to Performativity in Historiography*, s. 226: „is always circumstantial or situational“.

23 J.-M. KUUKKANEN, *Why We Need to Move From Truth-Functionality to Performativity in Historiography*, s. 239.

24 F. R. ANKERSMIT, *Six Theses of Narrativist Philosophy of History*, s. 38–43; podrobněji JURAJ ŠUCH, *Narativní konstruktivismus Haydena Whita a Franka Ankersmita*, Ostrava 2010. Pokud však platí, že se Ankersmit ve svém pojetí dějepisectví dostal na půdu non-reprezentacionalismu (E. ZELENÁK, *Two Versions of a Constructivist View of Historical Work*, 218–220), pak je na místě se ptát, vůči čemu lze poměřovat narativní interpretace, abychom mohli rozhodnout, která je nejvíce metaforická. Podrobněji argumentují v J. HORSKÝ, *Teorie a narace*, s. 83–89.

matice „nedourčenosti“ historiografických tezí, resp. teorií a narativních interpretací.

„Nedourčeností daty“ se míní, že vůči určité sadě „dat“ („faktů“, ale asi i „pramenných stop“) lze zformulovat více narativních interpretací, které by na ni bylo možné uplatnit jako její odpovídající vysvětlení. Je ale rozdíl ve způsobu, jímž jsou „nedourčeny“ (*underdetermined*) daty vědecké teorie na jedné straně a (narativní) interpretace na straně druhé. V Ankersmitově pojetí spočívá tento rozdíl v množství či objemu „známých dat“, která se snažíme vysvětlit. Explanovat lze v jeho pojetí jen při určitém, omezeném množství dat, jakmile je dat „mnoho“, je nutné interpretovat. Mezi (vědeckými) teoriemi, umožňujícími explanaci, a (historickými, narativními) interpretacemi je přitom v Ankersmitově pojetí principiální rozdíl, daný mimo jiné tím, jak jsou do nich integrována jednotlivá (dílčí, faktická) tvrzení. V prvním případě na základě jejich logické výstavby a empirické ověřitelnosti, v případě druhém na principu metafory.²⁵ „Nedourčené daty“ jsou tak nejen Ankersmitem uvažované, na principu metafory fungující narativní historické interpretace, ale i Weberovy ideálně-typické interpretativní konstrukce. Je však nedourčitelnost ideálně-typických konstrukcí ve svém principu jiná, resp. v čem je jiná než nedourčitelnost narativních interpretací?

Odpověď by patrně měla znít: Nedourčenost ideálně-typických konstrukcí daty je jiná tím, že se vztahují pouze k datům, jež jsou selektována podle explicitních kritérií, zatímco narativní interpretace mají ambici vztahovat se ke „všem“ datům. Prvé tudíž mají povahu racionálních pojmových soustav, druhé metafor.²⁶ Šlo by pak snad říct, že „historiografické teze“, zvažované Kuukkanenem, mohou být racionálně oprávněné, pokud se má za to, že se vztahují k určitým, omezeným sadám dat. Naproti tomu „narativní interpretace“, zvažované Ankersmitem, jsou posouditelné pouze jako metafory, neboť mají ambici vyjadřovat se o celcích (epoch, procesů). Racionální pojmovost a metaforičnost však lze takto striktně oddělit jen na půdě metodologické či noetické analýzy, ve vlastní badatelské praxi to je patrně složitější. Otázkou je, zda ve vztahu k vlastní badatelské praxi je vhodné považovat metaforu za příkrý protiklad striktně logické pojmovosti?

Kupříkladu Vít Pokorný metaforu a analogii pojednává jako „kognitivní mechanismus“ a „nástroj myšlení“. Jádrem metaforičnosti je analogie a „strukturální

25 F. R. ANKERSMIT, *Six Theses of Narrativist Philosophy of History*, s. 33–34, teze 1.2., 1.2.1., 2.1.2.

26 Tak by vyznělo srovnání textů: MAX WEBER, *Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*, Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik 19/1904, s. 22–87; F. R. ANKERSMIT, *Six Theses of Narrativist Philosophy of History*, s. 33–43.

podobnost“. Tento „vztah podobnosti“ je při spatřování metaforických analogií nalézán na základě „mapování napříč mentálními doménami“. ²⁷ V návaznosti na Pokorného výklad můžeme modelově zvažovat různé podoby překračování hranic mentálních domén u jednotlivých případů metafor. Stanovování analogií mapováním napříč doménami bude patrně četnější a intenzivnější v oblasti umění než v přírodovědě, kde se setkáme se studiem analogií na základě vztahů podobnosti, ale někdy patrně i s metaforami. Evoluční biologie pracuje běžně s analogiemi tělních plánů, pohybuje se však přitom patrně jen v rámci jedné mentální domény či v omezenějším počtu domén. „Vztahová analogie“ či „strukturální podobnost“ se dá zajisté nalézt s větší jistotou a takřka plně na empirickém či geometrickém základě, jde-li třeba o morfologické studie, týkající se plně či především tvarů či vzájemné konfigurace částí v celku. Čím více se však náš zájem přesouvá k povaze, obsahu či funkci vztahů mezi částmi organismu či vztahů mezi chováním, popřípadě jednáním jedinců (jak obecně živých bytostí například při environmentálním či etologickém a biosociologickém studiu, tak bytostí lidských) v rámci určitých situačních, procesuálních či strukturálních konfigurací, tím více do hry vstupuje metaforičnost. To, co je v etologickém či sociálním systému empiricky či kvaziempiricky pozorovatelné, nejsou vztahy samy, nýbrž jen jejich vnější symptomy, indicie. Určitá konfigurace početně omezeného množství takovýchto symptomů se pak může stát metaforickým nástrojem rozpoznávání a následného promyšlení právě určitého obecnějšího typu situací. Metafora coby „vztahová analogie“ a „strukturální podobnost“ je tak nástrojem „čtení“ sociokulturních situací v aktérské i badatelské rovině. ²⁸

Přijmeme-li, že četnost kroků vedoucích „napříč mentálními doménami“ je u metafor případ od případu různá, můžeme pak patrně také říct, že se jednotlivé metafory mohou navzájem lišit mírou racionality své výstavby. Říká-li Ankersmit, že historická narace je historickou narací jen tou měrou, jakou metaforický význam této narace ve své totalitě transcenduje doslovné významy sumy všech do ní integrovaných individuálních tvrzení, ²⁹ lze si – na základě ideálně-typic-

27 VÍT POKORNÝ, *Myslet z psychedelických zkušeností. Transdisciplinární interpretace*, Červený Kostelec 2016, s. 114–120. Princip „crossdomain mapping“ přejímá Pokorný od G. Lakoffa a dále se opírá o E. Itkonena, D. Gentnera a J. Colhouna (s. 116–117).

28 Otázkou je, zda je metafora takovým nástrojem nutně, nebo zda máme k dispozici i jiné, nemetaforické nástroje „čtení“ sociokulturních situací? Jak již bylo řečeno výše, i ryze singulární dějinnou situaci nemůžeme uchopit plně v její jedinečnosti, neboť již k jejímu rozpoznávání, promyšlení či pojednávání užíváme obecnější vztahové modely, které nadto mají namnoze povahu metafor.

29 F. R. ANKERSMIT, *Six Theses of Narrativist Philosophy of History*, s. 40–48, teze 5.2.1.

kého rozlišení – představit dvojí možnost. Buď je tomu tak, že vztahy mezi individuálními tvrzeními, která jsou historikem integrovány například do historické narace „nacismus“, či do historické narace „reálný socialismus“, vykazují strukturální podobnost s (základními) konfiguracemi jednotlivých (zásadních) sociokulturních komponent, resp. jejich dochovaných pramenných stop, společenského mocensko-politického systému nacistického Německa, resp. komunistického Československa. Řekněme, že v takovémto případě jde o metaforu značnou měrou „racionální“. O vhodnosti jednotlivých, do historické narace „nacismu“ či „reálného socialismu“ integrovaných tvrzení lze vést věcnou diskusi. Druhou možností je Osvětim jako metafora „nacismu“ a ostnatý drát a strážní věže se střelnými na hranicích ČSSR s NSR a Rakouskem jako metafora „reálného socialismu“. Osvětim je vyústěním nacismu do extrémní bestiality, zadržovaná hranice s vraždícími příslušníky pohraniční stáže je jedním z vyústění reálného socialismu do extrémní zločinnosti. Jsou to však metafory v tom smyslu, že se jedná o nejohavnější projevy těchto systémů (či projevy nejvíce konfliktní s hodnotovým založením badatele). Zamlčet je v historické naraci „nacismu“ či „reálného socialismu“ by bylo nejen badatelskou chybou, ale také (alespoň z hlediska hodnot evropského humanismu) etickým prohřeškem. Přece však, byli by jediným prvkem historických narací, působily by tyto metafory ve vztahu k celku společenského systému obou těchto režimů spíše na emotivním základě. Mohly by být příkladem, řekněme, „emocionálně založené“ metaforičnosti.

Racionalita a metaforičnost nejsou striktní protiklady, spíše do sebe plynule přecházejí. Weberův „ideální typ“ na jedné a „metafora“ vzniklá četným a intenzivním „mapováním napříč mentálními doménami“ na straně druhé jsou jen dvěma póly. Pojmy užívané historickými vědami i dějepiscectvím (ale i dalšími disciplínami) lze situovat na škálu, která leží mezi těmito póly.³⁰ S nedourčeností teorií a nedourčeností narativních interpretací to patrně bude stejné. Lze je, pravda, analyticky striktně odlišit, v historicko-vědní a dějepisecké praxi je ale mezi nimi spíše plynulý přechod.

Otázkou dále je, zda má Kuukkanen na mysli racionalitu historiografických tezí pouze v rovině logicko-metodologické,³¹ nebo i v rovině „materiální racio-

30 Podrobněji argumentují v J. HORSKÝ, *Teorie a narace*, s. 66–69, 103–107.

31 Takové pojetí racionality metody by se shodovalo s „procedurálním pojetím objektivit“ – CH. LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit*, s. 373. To by bylo zastoupeno zejména v „mentalistickém paradigmatu“ transcendentální filozofie dějin – MILOŠ HAVELKA, *Co může znamenat „filozofie“ v tzv. „filozofii dějin“*; *Dějiny – teorie – kritika* 1/2004, s. 191–211, zejména s. 199–211,

nality“.³² Je totiž jen těžko možné chtít posuzovat racionalitu historiografických tezí bez přihlídnutí k obsahu (k extenzím) v nich začleněných pojmů. Tyto pojmy však, alespoň zprostředkovaně, odkazují k nějaké skutečnosti. Pokud však Kuukkanen bere v potaz i tuto „materiální racionalitu“, slučuje se to s východiskem non-reprezentacionalismu?

Při posuzování racionální oprávněnosti historiografických tezí Kuukkanen zvažuje také jejich „doložitelnost příkladem“.³³ Při jejím promýšlení se ukazuje jak napětí mezi racionalitou metody a materiální racionalitou, tak i to, že se naše rozborů mohou jen stěží zcela vyvázat ze zájmu o „minulou skutečnost“ (či spíše o její určité části, vrstvy či segmenty). Viděno z Weberovy perspektivy by Kuukkanenovi šlo namítnout, že pojmy, jako je například „protestantská etika“, nelze vymezit uvedením příkladu (například „Kalvínova Ženeva“). Takový příklad („Kalvínova Ženeva“) totiž zahrnuje neomezené množství chaotických jevů, a není tudíž bez prvotní ideálně-typické definice jasné, co z nich je symptomem „protestantské etiky“ a co nikoli. Z Ankersmitovy perspektivy je na místě otázka, do jaké míry jsou příklady v příslušné dějepisické tezi integrovány pevně a jednoznačně a do jaké míry variabilně a tékavě. Narativní substanci (metaforickou „reprezentací“), jako je „studená válka“, lze totiž vymezit mnohými příklady. Můžeme si představit různé, navzájem se neprostupující soubory zvolených příkladů (událostí, institucí, artefaktů), které přes svoji vzájemnou odlišnost budou v určitém civilizačním či kulturním okruhu srozumitelně (metaforicky) repre-

a souviselo by se spoléháním se na Popperův „svět 3“ – srov. J. HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*, s. 236–243.

- 32 Kuukkanenova představa univerzální racionality by se shodovala s Weberovou důvěrou v nadkulturní a nedějinnou povahu formální logiky. Weber by však materiální racionalitu považoval za kulturně relativní. Byť je badatelský postup z hlediska formální logiky přesný (konstrukce ideálních typů a způsob jejich užívání) a byť jsou výsledky badání racionální, přece jsou kulturně relativní: M. HAVELKA, *Max Weber a počátky sociologie náboženství*, s. 72; H.-P. MÜLLER, S. SIGMUND (edd.), *Max Weber Handbuch*, s. 63–69, 108–113. Máme-li více, různým způsobem a v různých kulturách ukotvených výkladů (interpretativních, ideálně-typických konstrukcí) jedné a téže situace a jsou-li tyto výklady logicky koherentní a adekvátní vůči pramenným zprávám, musíme přijmout, že jsou stejně validní.
- 33 J.-M. KUUKKANEN, *Why We Need to Move From Truth-Functionality to Performativity in Historiography*, s. 226, 230. Kuukkanen uvažuje tři roviny, v nichž lze hodnotit uplatňování racionality při posuzování oprávněnosti historických interpretací minulosti, totiž rovinu epistemickou (*episemic*), rétorickou a diskurzivní. Při epistemickém (či epistemologickém) ověřování (hodnocení – *evaluation*) historiografických tezí je podle Kuukkanena brána v potaz jejich doložitelnost příkladem (*exemplification*), koherence, srozumitelnost (*comprehensiveness*), rozsah (*scope*) a původnost (*originality*).

zentovat „studenu válku“. ³⁴ Těkavost objektu a nejistota příslušnosti výpovědi o něm do širších historiografických tezí odporuje požadavku racionality metody (jak Weberovu, tak těm, co vycházejí z „procedurálního pojetí objektivitv“). Dohládání příkladem tak odpovídá spíše Ankersmitovu metaforickému pojetí „narrativních substanci“ („reprezentacemi“). Spoléhá-li Kuukkanen na doložitelnost příkladem, znamená to, že musí připustit, že máme k dispozici nějaká kritéria, jež nám umožní vyjmout „příklad“ z chaosu kontextu, a nějaká kritéria, jež nám umožní rozhodnout, zda právě určitý příklad do dané teze zapadá. Kuukkanenův požadavek doložitelnosti příkladem by ale šlo využít jako argumentu proti striktnímu odlišování přesnosti referujících pojmů a nereferenčnosti metafor. Oproti Ankersmitově skepsi vůči jakékoli referenční způsobilosti metaforických narativních interpretací (nereferují o skutečnosti, působí jen v rovině jazyka) lze vedle uvedeného Kuukkanenova pojetí položit také Ricoeurovy úvahy o referenčním rozsahu metafor. ³⁵

O racionalitě zařazení toho kterého příkladu do určité historiografické teze však nelze rozhodnout bez toho, aniž bychom implicitně připustili, že tyto teze mají přinejmenším určitou měrou referenční povahu, že se nějak vztahují k „datům“, „pramenným stopám“ a skrze ně právě k určitým entitám v jejich někdejšímu stavu či v jejich časové proměnlivosti, nebo se nějak vztahují ke „zkušenosti“ obecně. Spoléhání na možnost posoudit racionalitu historiografických tezí může buď znamenat, že, ač je non-reprezentacionalista, přece jen je pro něj vztah dějepisného textu (či nějakého jeho subtextu, dílčího tvrzení) k minulosti (či k nějaké její části) nějak významný. To by ale znamenalo, že pro non-reprezentacionalisty vztah reprezentace dějepisného textu k minulosti není sice analyzovaným problémem, přece se však jeho možnost nevylučuje. Nebo je to tak, že Kuukkanen může posuzovat racionální oprávněnost historiografických tezí, protože jde o dílčí teze, které se vyjadřují o jednotlivých entitách z minulosti (o jednotlivých entitách v jejich historicitě), nikoli však o minulosti jako takové coby celistvé, všeobsažné totalitě. Pokud by tomu tak bylo, překrývalo by se Kuukkanenovo pojetí s výše uvedeným stanoviskem historicko-vědní kritiky narativismu.

34 MAX WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*, (ed.) Miloš Havelka, Praha 1998, s. 43–52; J. ŠUCH, *Narativní konstruktivismus Haydena Whita a Franka Ankersmita*, s. 177–178; FRANK R. ANKERSMIT, *The Linguistic Turn: Literary Theory and Historical Theory*, in: Týž, *Historical Representation*, Stanford 2001, s. 29–74; KAREL ŠIMA, *Velké vyprávění o lingvistickém obratu v teorii dějin a malý příběh české historiografie*, in: Paralely, průsečíky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století, (edd.) Lucie Storchová, Jan Horský, Ústí nad Labem 2009, s. 67–94.

35 P. RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, s. 221–223, 266, 326, 346–347, 378.

Jako dílčí shrnutí uvedme, že historiografické teze mohou dostát nárokům racionální oprávněnosti patrně jen tehdy, budou-li nějak referovat o určitých entitách v jejich historicitě. To, že tyto teze vyhoví požadavkům racionality, nevyplývá, že v nich budou obsaženy i metaforické prvky.

Koligace: analýza, nebo syntéza?

Pojednávanou problematiku lze nahlédnout ještě z jiného zorného úhlu, totiž z hlediska původu, povahy a funkce užívaných pojmů. Dějepisectví pracuje s pojmy různého stupně obecnosti (například „protestantská etika“, „renaissance“, „duch barokní doby“, „krize 17. století“, „studená válka“). Vedle apriorních ideálních typů coby pojmových nástrojů poznání (Weber) jsou zvažovány pojmy, které vzešly z vyhodnocení studovaného materiálu, například v podobě „sjednocení“ či „koligací“ (kdysi Whewell, nověji ve vztahu k dějepisectví McCullagh), nebo jsou uvažovány pojmy/termíny, označující metaforické reprezentace („narativní substance“ v Ankersmitově pojetí).³⁶ Uvedená pojetí však nelze bez dalšího propojit, neboť vycházejí z různých teoretických základů. Osobně bych se přidržel nominalistického stanoviska (sdíleného obecně konstruktivisty, ze zde uvedených autorů například Weberem, Ricoeuem, Ankersmitem) a alespoň některých prvků novokantovského apriorismu. Z tohoto hlediska viděno lze říci následující.

Bud' pracujeme s abstraktními pojmy (ideálními typy, některými koligacemi), jejichž pomocí popisujeme, analyzujeme a srovnáváme průběhy konkrétních dějů (jednotlivých situací, dílčích procesů proměny apod.). Jedná se o pojmy typu: „středověké městské hospodářství“, „renesanční přírodní filozofie“, „barokní estetické formy“, „moderní národní hnutí“. Odpovídalo by to Weberově snaze nestanovovat věcné vztahy předmětů, nýbrž nalézat myšlenkové souvislosti mezi problémy.³⁷ Nebo pracujeme s pojmy, které se sice dají z jistého hlediska považovat za obecné, avšak, alespoň podle běžného mínění, vztahují se k zcela singulárním, jedinečným útvarům. Kuukkanen o nich mluví kupříkladu jako o „ko-

36 Různé typy pojmů uvádí P. RICOEUR, *Čas a vyprávění I*, s. 286–287; podrobněji argumentují v JAN HORSKÝ, *Pojem*, in: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, (ed.) Lucie Storchová, Praha 2014, s. 51–60; J. HORSKÝ, *Teorie a narace*, s. 74–79, 81–82, 93–97; KAREL ŠIMA, *Narace*, *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, s. 87–94; M. WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*, s. 43–52. K pojmu koligace srov. C. BEHAN MCCULLAGH, *Colligation*, in: *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, s. 152–161. O „narativních substancích“ coby metaforických „reprezentací“ srov. F. R. ANKERSMIT, *The Linguistic Turn: Literary Theory and Historical Theory*, s. 33–71.

37 M. WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*, s. 20.

ligačních a syntetizujících výrazech“.³⁸ Ricoeur kategorie tohoto rázu popisuje takto: „Označení jako klasický starověk, Athény, renesance, baroko, Francouzská revoluce“ jsou termíny, které nemohou mít „vyčerpávající definici“, neboť „označují nějaký celek, například kratší či delší období dějin určitého lidského prostředí nebo dějin umění, myšlení atd., to jest celek toho, co z takto definovaného předmětu dokážeme poznat“.³⁹ Takové termíny („renesance“, „baroko“) by se pak patrně z velké části překrývaly s tím, co označuje Ankersmit jako „reprezentace“ Tyto pojmy jsou, abychom dali za pravdu Ricoeurovi i Ankersmitovi, definičně neuzavřitelné, nejednoznačné, velmi těkavé (srov. problematiku doložitelnosti příkladem), vymežované vesměs intuitivně a metaforickými prostředky. Byť se zdá být z logicko-analytického hlediska rozdíl těchto pojmů oproti ideálním typům zřetelný, přece lze načrtnout následující poznámky.

Předně je otázkou, zda nelze postupným bádáním tyto pojmy definičně upřesňovat. Z „reprezentace“ (v Ankersmitově smyslu), jako je například „studená válka“, vypracovat soustavnější historiografický či politologický pojem, například „zahraniční politika doby studené války“.⁴⁰

Stejně tak by bylo patrně možné alespoň z části rozporovat běžné tvrzení, že se tyto syntetizující koligace či pojmy, jako jsou „Athény“, opravdu váží k ryze singulárním skutečnostem. Je jasné, že se ve své sociálně-prostorové i časové holistické ambici vztahují k určité skutečnosti, která byla právě v určitém sociokulturním poli a právě v určitém čase a která je jako taková patrně jedinečná a neopakovatelná. To ale přece ještě neznamená, že pojem „Athény“, resp. specifitější pojem „Athény klasického období“ nevznikl jistým (koligačním) zobecněním. Tímto pojmem přece označujeme například určitý typ politického jednání a politické kultury, tedy něco, co vystupovalo v množství aktérských interakcí. Pojem „Athény“ užíváme patrně proto, že se implicitně spoléháme na nějaké obecnější modely jednání, vztahů či kulturních konfigurací (srov. problematičnost ambice zachytit „minulost“ celou). Lze zajisté namítnout, že při zacházení s pojmem „Athény“ se tak ale může dít z mnoha (ne-li nesčetně) hledisek, což činí tento pojem právě definičně neuchopitelným. Otázkou pak zůstává, zda to je více záležitostí noeticky analyzovatelných vlastností pojmu, nebo spíše věcí výchozího badatelského zájmu a různých cílů dějepisného psaní?

38 J.-M. KUUKKANEN, *Why We Need to Move From Truth-Functionality to Performativity in Historiography*, s. 240: „colligatory and syntetizing expressions“, „colligatory concept“ a jeho „scope“.

39 P. RICOEUR, *Čas a vyprávění I*, s. 286–287, s odkazem na Henri-Irénée Morroua.

40 Podrobněji argumentuji v J. HORSKÝ, *Teorie a narace*, s. 71–82.

Závěr

Zkusme tedy říci: uvedené rozdíly mezi typy pojmů lze možná značnou měrou převést na dvojí způsob zacházení s pojmy. To ale odpovídá dvěma odlišným badatelským perspektivám, resp. dvěma různým cílům bádání, které se v dějepisectví vyskytují a nejednou prostupují. Toto jejich prostupování působí v reflexi dějepisectví nejednou zmatečně a namnoze zakládá určitou mimoběžnost narativistických kritik dějepisectví a historicko-vědních kritik narativismu. Snad by je bylo možné odlišit pomocí Lorenzova rozlišení analytického přístupu a přístupu holistického.⁴¹ Lepší by patrně bylo mluvit o dvojitým typu syntézy. Pracovně, ideálně-typicky lze odlišit syntézu vědeckou a syntézu literární. Pro literární syntézu platí v plnosti narativistické kritiky. Vědecká syntéza je založena na studiu frekvencí, koincidencí a korelací vybraných jevů a jejich soustav, řad, se snahou srovnávat je, propojovat, a tím se dopracovávat k interpretativnímu vysvětlení souvislostí a ke způsobilosti činit obecnější závěry, nikoli však podat obraz celku (doby, epochy, osudu komunity). Tato vědecká syntéza v sobě, rozumí se samo sebou, obsahuje řadu operací, které jsou metaforické či narativní povahy. Potud, pokud se v ní vyskytují, je narativistická kritika i této vědecké syntézy prospěšná a pro epistemologickou sebereflexi historických věd produktivní. Otázkou však je, zda se narativistická kritika, když uzávorkuje mimo dosah svého dotazování vztah k „minulosti“ či „minulé skutečnosti“, nemůže proměnit jen v pouhou sebetvrdzující intelektuální hru?

Převedeno, uznávám, že dost násilnou paralelou, zpět k otázce, proč jsou dnes v sociokulturním poli tak úspěšné „falešné narativy“, bychom možná mohli říci: Co když to nesouvisí se znalostí či neznalostí dějin, co když jsou politicky funkční právě proto, že se o nich ví, nebo alespoň tuší, že jsou „nepravdivé“? Není to tak, že z hlediska volebních výsledků nikoli marginální část společnosti dnes láká jako jistý typ rizikového sportu (třeba jako jízda na lyžích neupraveným lavinovým svahem) zkusit si jen tak z kratochvíle, zda by šlo spojit občanské svobody například s „osvětimskou lží“? Co když pro jinou část společnosti jsou falešné narativy lákavé proto, že se sociální frustrace snadněji uvolňuje s vědomím, že jsme tak „mocní“ a „chytří“, že si můžeme dovolit i lhát?

Bylo-li by tomu tak, pak by možnosti jak čelit „falešným narativům“ neměly být spatřovány ve snaze definitivně rozhodnout ve vzájemné diskusi historických věd s narativistickými kritikami dějepisectví, nýbrž spíše v úsilí v širším sociokulturním poli obnovit důvěru v rozvážnost, věčnost a racionální kritičnost věd vůbec.

41 CH. LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit*, s. 238–239.